

LENIN A PÁRT MEGTEREMTŐJE ÉS TEORETIKUSA

BALINT ISTVÁN

Lenin születésének 100. évfordulója ismét előtérbe állította a lenini életmű, a lenini elmélet és gyakorlat nem egy kérdését. Ez az időszak azonban korántsem magából az alkalomból adódik. Olyan kérdésekről van szó, amelyeket a jubileumtól függetlenül is fel kellett volna vetni, amelyeknek felvetéséhez a jubileum csak az alkalmat — ha éppen úgy akarjuk, az ürügyet — adta meg. Gondolunk itt arra a törekvésre a Szovjetunióban, hogy a lenini évfordulót kihasználják egy sajátos szovjet koncepció népszerűsítésére. Vagy akár arra, hogy a lenini jubileum megünneplésére alakult különböző szintű jugoszláv bizottságok egyaránt hangsúlyozták, hogy ez a mi ünnepünk, utalva ezzel arra, hogy nekünk is megvan a magunk koncepciója a lenini eszmék időszerűségéről. És nyilvánvalóan ugyanígy beszélhetünk francia, olasz és ki tudja még hány koncepcióról.

Persze leegyszerűsítés volna, ha ebben Lenin valamilyen kisajátításának törekvését látnánk, még kevésbé arról folyik a vita, hogy ki és hogyan lehet Lenin hű — leghűbb — követője. A lényeg inkább az, hogy a társadalom és a munkásmozgalom fejlődése felvetett egy se-reg nagyon is lényeges kérdést. Ezekre a kérdésekre a kommunista és munkásmozgalom egyes részei sajátosságuknak megfelelően adják meg a választ. A lenini jubileum csak alkalom, hogy ezt a választ tudatosítsák, és kikerekített formában kifejtsék. Tehát nem a Leninről kialakított koncepciók, hanem a továbbfejlődésről alkotott elképzelések, a gyakorlat által felvetett kérdésekre adott válaszok között vannak eltérések. Így aztán a különböző koncepciók nem vonnak le semmit nemcsak a lenini életmű, de a lenini igazságok jelentőségéből sem. Sőt ellenkezőleg, emelik azok fényét, azok jelentőségét, mert azt húzzák alá, hogy Lenin mint a munkásmozgalom és a szocializmus építésének nagy teoretikusa mindig időszerű, dilemmáinkra még mindig nála keressük a választ, tehát Lenin nem történelemmé vált nagyság, hanem ma is köztünk élő, ható valóság.

Ezt a lenini időszerűséget többféleképpen lehet megközelíteni, már aszerint, hogy milyen kérdésben csapnak össze a különböző elképzelések. A nemzetek önrendelkezési joga, az állam elhalása, a dialektika stb. kérdései egyaránt elindító lehetnek a vizsgálódásnak. Mi ezt a lenini életmű központi gondolata, a mai társadalmi fejlődés alapvető dilemmája: a társadalom alakítása, a történelemcsinálás, a forradalom és a kommunista párt szempontjából próbáljuk megközelíteni, persze, a teljesség minden igénye nélkül.

A FEJLŐDÉS NEM AUTOMATIKUS

A marxi tanítás alapgondolata, vezérelve és egyben az a vezérfonal, amelyet követve ezt a tanítást megérthetjük és egységes egésznek láthatjuk, Marx megfogalmazásában így hangzik: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték, a feladat az, hogy megváltoztassuk.” Ez a látszólag egyszerű igazság ugyanis két lényeges ponton fejezi ki azt a szakítást, törést, ugrást, amit Marx jelent minden eddigi filozófiával szemben. Először is a passzív megfigyelés feladása vonalán: nem az a feladat, hogy felfedezzük, megismerjük, megmagyarázzuk a világot, hanem az, hogy *a világot megváltoztassuk*; kilépünk a megfigyelés, értelmezés, magyarázás passzivitásából, és bekapcsolódunk az aktivitásba, méghozzá a legfontosabb, leglényegesebb aktivitásba, a világ megváltoztatásába. Másodsor, ez az elv tartalmazza a marxi tanítás nagyon lényeges alapgondolatát: *a világ megváltoztatható*, ami azt is jelenti, hogy a világot nem a kész tények megváltoztathatatlan, adott rendszerének kell és szabad felfogni, hanem folyamatnak, változásnak, méghozzá olyan folyamatnak, amelyben lényeges szerep jut nekünk, akik a változtatás szükségszerűségének és lehetőségének tudatára ébredtünk, erre a változtatásra vállalkozunk.

Marx ezen a két lényeges ponton szakít minden eddigi filozófiával, s ez egyben a marxi tanítás gerincét adja meg. Tulajdonképpen nem is két különálló dologról van szó, hanem egyetlen lényeges mozzanat két oldaláról. A praxisnak — az ember világot teremtő, társadalmat, történelmet formáló erejének — kissé absztrakt, az elidegenüléssel dialektikus átmenet nélkül való szembeállításától a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*, azon a felfedezésen át, a *Tőke* előmunkálatai során, hogy a holt munka (holt tőke) egy percig sem maradhat fenn az élő munka állandó angazsálódása nélkül — vagyis más szavakkal: a holt munka és a tőke mint felhalmozott munka uralma a társadalmon, a munkáson nem tartható fenn a mai, mostani munka, a munkás, a társadalom tagjának mindennapos tevékenysége nélkül, egészen az árufetisizmus elméletéig a *Tőkében*, mely szerint a dolgok, tárgyak, látszólag elidegenült erők és hatalmak uralma mögött az emberek közötti társadalmi viszonyok jelennek; egyszóval Marx egész életművében arra törekedett, hogy az adott dolgok, látszólag megmerevedett viszonyok és látszólag elidegenült erők mögött felfedezze az emberi tevékenységet és az emberek közötti viszonyokat. Nem öncélúan, nem pusztán azért, hogy megfejtse titkukat, amelyek mások számára titkok maradnak, hanem hogy a legnagyobb tudományos objektivitással, legaprólékosabb közgazdasági elemzéssel alátámassza az alapvető tételt: a társadalmat emberek hozzák létre, a történelmet emberek csinálják, igaz, hogy készen kapott feltételek között, de minden tegnapi kapott föltétel ma már halott volna, ha a mai ember nem tartaná fenn, tehát a készen kapott feltételek fenntartása és továbbfejlesztése már pusztán a mai emberek műve, ami azt is jelenti, hogy ezek a készen kapott föltételek nem jelentenek megmerevedett, befejezett struktúrákat, hanem maguk is alakíthatók, befolyásolhatók, megváltoztat-

hatók. Mivel a világot az emberek hozták létre, a világ meg is változtatható, az elnyomott és kizsákmányolt tömegeknek megfelelően alakítható, ha ezek a tömegek képessé válnak megváltoztatására. A világ megváltoztatása viszont elválaszthatatlan a megismerés folyamatától. Nincs külön adott világ és különálló passzív megfigyelő, aki ezt az adott világot megismeri, hanem a világ megismerése a megváltoztatás folyamatában megy végbe, s a tömegek annál inkább válnak képessé a világ megváltoztatására, minél inkább megismerik a világot, felismerik az emberek keze nyomát, saját művüket a látszólag fölénk nőtt erőkben és hatalmakban, minél inkább megtanulják, hogy a szervezetlen és az árucserével automatizált hétköznapiokból kinövő vak erőket a tudatos szervezett termelők uralmának rendeljék alá.

Ennek a nagy titoknak a megfejtése — a világ megváltoztatható, mert emberek műve, mert emberek társadalmi viszonyaiból nő ki, és pedig úgy változtatható meg, hogy a tömegek tudatára ébrednek a látszólag fölénk nőtt erők rejtélyének, és megtanulják tudatosan is emberivé tenni az addig csak vakon emberi erőket — kétségtelenül Marx érdeme. De Marx végső fokon mégiscsak az elmélet embere volt, a korábban kibontakozó munkásmozgalmakkal, sőt a korábban lejátszódó nagy forradalmakkal is csak felszínes kapcsolatban állott. A munkásmozgalom létrehozása tanítványainak, sokszor ellenfeleinek — Proudhon stb. — műve, ő kicsit mindig a kívül álló tanácsadó vagy a kritikus szerepére szorult, a forradalom igazi harcait mindig nála nélkül vívták meg, még a párizsi kommün sem Marx eszméinek megvalósítását tüzte célul, hisz Marx csak utólag vonta le a tapasztalatokat a munkások e nagy vállalkozásából. A rejtély kulcsát csak az elmélet és a gyakorlat dialektikus összeszővődése adhatta meg — úgy, ahogy ezt a kapcsolatot Marx elképzelte: üres az az elmélet, amelyet a gyakorlat nem igazol, és vak az a gyakorlat, amelyet az elmélet nem világít meg —, csak egy közvetlen forradalmi gyakorlat és annak mély marxista elméleti feldolgozása, s ezzel a következő lépés tudatos marxista meghatározása adhatta meg a tényleges választ. Marx megfejtette, kimutatta, hogy a világ megváltoztatható és hogy meg kell változtatni, de az igazi nagy problémát, hogyan kell megváltoztatni, csak Lenin oldotta meg.

Mivel ehhez a megfejtéshez nem volt elegendő sem maga az elmélet, sem maga a gyakorlat, lehetséges, hogy néha csak a nagy forradalmárt, néha csak a nagy teoretikust látjuk Leninben. Sőt az utóbbi idők sajátos körülményei Lenint, a teoretikust némileg el is homályosították, majdhogynem jelentéktelen filozófust, de nagy szervezőt, pártvezért, államalapítót láttak benne. E körülmények ilyen irányú hatására már Lukács is utalt: „A világtörténelem menetéhez mérve csak múló epizód, hogy manapság — amikor a manipuláció szétszaggatja a gyakorlatot és a dezideologizálás felbomlasztja az elméletet —, a „szakemberek” körében, nem sokra tartják ezt az eszményt.” Ujabban még a fiatal Marx abszolutizálása is ilyen irányban hatott, olyanra, hogy azok, akik azt vallották, hogy a fiatal Marx után a marxizmus téves irányt vett, még azt sem vették észre, hogy a fiatal Marx praxisa, emberi tevékenysége épp Leninben és Leninnél hozta meg

elméleti kiteljesedését és gyakorlati megvalósulását. Ez is indokoltá teszi, hogy röviden, néhány csomópontban összpontosítva próbáljuk felvázolni azt, amit a lenini elmélet és lenini gyakorlat adott a nagy kérdésre: hogyan lehet a világot megváltoztatni?

Mivel kétségtelenül Lenin volt az, aki új irányt adott az emberiség történelmének, tehát tényleg a gyakorlatban igazolta az elméletet, épp vele kapcsolatban fogalmazhatjuk így a kérdést: mikor változtható meg a világ, mikor teremthető új társadalmi rendszer, mikor adható új irány a történelmenek? A lenini válasz látszólag nagyon egyszerű: akkor, amikor az elnyomottak már nem tudnak a régi módon élni, és az elnyomók nem tudnak a régi módon uralkodni. Csak-hogy ennek az egyszerűen hangzó igazságnak a megfogalmazása mögött évekig tartó vita, minden sablonnal való szakítás áll.

Közismert, hogy a II. Internacionálé teoretikusai között milyen csatlódást keltett, amikor a *Tőke* utolsó kötete sem hozta meg azt, amit vártak: annak magyarázatát, hogyan dől meg szükségszerűen, saját gazdasági törvényeinek hatására a kapitalizmus, hogy átadja helyét a szocializmusnak. A szükségszerűség tagadói és hívei hevesen összecsaptak, sőt a gazdasági szükségszerűség hívei sem voltak egy véleményen. Egyesek szerint az értéktöbblet elégtelensége (H. Crossmann), mások szerint az értéktöbblet realizálásának lehetetlensége (R. Luxemburg) visz el a szükségszerű véghez. Abban azonban valahányan egyetértettek — hisz itt Marxra támaszkodhattak —, hogy a kapitalizmus a fejlődés csúcán fog megdőlni, amikor már nem mehet tovább, hanem a továbbfejlődés érdekében át kell nőnie a szocializmusba.

Az-a tudat, hogy a szocializmusnak a legfejlettebb kapitalista országokban kell győznie, olyan ideológiai tényező volt, amely sokáig lefogta az orosz forradalom tudatos erőit. Ezért nem — pontosabban ezért sem — mertek a mensevikek és a többi baloldali pártok vállalkozni a hatalom átvételére a februári forradalom győzelme után. Főleg ezért haboztak a bolsevikok, hogy az új forradalomra vonatkozó döntést meghozzák, ezért mutattak hajlandóságot arra, hogy elveszzenek a vitákban, aminek a következménye az is lehetett volna, hogy elszalasztják az alkalmat, és a társadalom, a forradalomba belefáradva, valamilyen formában visszazökken a régi kerékvágásba. Reed tanúsítja, hogy a forradalom már elindult, és még mindig ilyen viták folytak: „Ezután a keskeny arcú és éles nyelvű Liber emelkedett szólásra. Tiltakozó felkiáltásokkal és nevetéssel fogadták. »Engels és Marx mondja, hogy a proletariátusnak mindaddig nincs joga átvenni a hatalmat, amíg fel nem készült rá. A burzsoá forradalomban, amilyen ez... a hatalom átvétele a tömegek részéről a forradalom tragikus végét jelenti... Trockijnak mint szociáldemokrata elmélettudós-nak elleneznie kellene azt, amiért most síkraszáll.«” Trockij a *Permanens forradalom* című művében azokra a napokra visszaemlékezve így ír: „1917 áprilisában Kamenyev és Rykov elítélték Lenin utópizmusát, és népszerű formában azt magyarázgtatták, hogy a szocialista forradalomnak először Angliában és a többi fejlett országban kell győznie, és Oroszországban csak később következik be. 1917. április 4-éig Sztá-

lin is ezt vallotta.” Ezért keltett valóságos megrökönyödést az, amikor Lenin, hazatérve Svájcból, rögtön megfogalmazta az új forradalom szükségességének, a bolsevikok hatalomátvételének ismert tételét. Szuhanov jegyezte föl: „A bolsevik frakció még mindig döbönt és meglepett volt... Leninnek valóban még saját pártja vezetői között is alig akadt híve. Az Áprilisi tézisek ugyan megjelentek a *Pravdában*, de Kamenyev szerkesztői megjegyzésével: ez csupán Lenin magánvéleménye. A Petrográdi Bizottságban mindössze ketten támogatták Lenin programját, ellene 13-an szavaztak. Amikor Lenin hazaérkezett, azt hitte, hogy letartóztatják — ehelyett ujjongó tömeg várta, diadalmenetben kísérték végig a városon. Másnap viszont a fél város beszélt, hogy megbukott.”

Lenin ugyanis szakított minden gazdasági fatalizmussal, a fejlődés egész automatizmusával, hogy helyébe a legigazabb marxi igazságot állítsa: a történelmet maguk az emberek csinálják, csak éppen készen kapott feltételek között. De ebből kétségbevonhatatlanul adódik, hogy a társadalom fejlődésében nincs és nem lehet semmi, ami automatikusan, az emberek nélkül is elvisz valahova, nincs semmilyen fatalisztikus, megmásíthatatlan és feltartóztathatatlan szabály, törvény, amely szavatolja egy új társadalom győzelmét, a győzelmet csakis harcban, emberek harcában lehet kivívni; nincs a fejlődésnek semmilyen csúcsa, amelyről nem lehet továbbs menni, hogy önmagától bekövetkezzen az új. Az új társadalomhoz az elnyomott osztályok tudatos angazsálódására, az élcsapat tudatos döntésére van szükség, épp csak a megfelelő körülmények kellene, hogy a tömegek kiléphessenek a hétköznapi megszokottság automatizmusából, és vállalkozhassanak a harc kockázatára. Ezeket a körülményeket teremti meg az a válság, amelynek következtében az elnyomottak nem tudnak a régi módon élni s az elnyomók a régi módon uralkodni.

A történelemcsinálás lenini koncepciója szerint ez két dolgot jelent: adott körülményeket, feltételeket, amelyek oda vezetnek, hogy zavar támad a hétköznapi automatizmusában — tehát nem az automatikus fejlődés, hanem az automatizmus megbomlása a változtatás lehetőségének társadalmi, objektív alapja —, és tudatot, élő és tevékenykedő, méghozzá mindig mindent valami tudatos céllal tevő embereket, akik úgy érzik, hogy nem tudnak a régi szerint élni, a régi módon uralkodni. De az újhoz még ez sem elég, hanem szükség van arra a világosabban látó, célt adó, a tömegeket magával ragadó társadalmi erőre, amely az újat fel tudja kínálni, mindig megtalálja annak módját, hogy a régi-vel való szembenállás ne rombolás, hanem az új létrehozása legyen; úgy tudja kanalizálni a tömegek elégedetlenségét a régivel, hogy abból ne pillanatnyi felbuzdulás legyen, ami után visszatérnek a régi hétköznapiak, hanem valóban az új megteremtése.

A körülmények megváltozására azért van szükség, hogy az egyedek tömegbe forrjanak, a tömegek megmozduljanak. A társadalmi automatizmus lényé ugyanis az, hogy az egyedek élhetik a maguk hétköznapi életét, végezhetik mindennapi tevékenységüket, és ebből mégis társadalmi egész jön létre. Az automatizmust a munkamegosztás — beleértve az alapvető társadalmi munkamegosztást is: az irányítókra

és irányítottakra szakadást — és a részeket összefogó mechanizmus hozza létre, teremti meg. Az utóbbinak két alaptípusát hozta létre a társadalmi fejlődés, a kettő kombinációjának számos válfajával: az állami szervezeteket, az állami egész létrehozásának többé-kevésbé tudatos apparátusával, és az árucserét mint a részek közötti kapcsolatot, többé-kevésbé automatikus, lazább vagy szorosabb viszony formáját. Az egész társadalom arra van berendezkedve, hogy ezt az automatizmust fenntartsa, mert különben az emberek élni sem tudnának, a társadalom egyedekre esne szét, és a munkamegosztás fejlődésével az egyed nemcsak arra lenne utalva, hogy évezredekkel ezelőtti viszonyokba essen vissza, hanem a szó szoros értelmében halálra volna ítélve. Erről gondoskodik az állam mint a kereteket — ha kell, erőszakkal is — biztosító mechanizmus, a keretek megsértését megtorló erőszakszervezet; a vallás, az erkölcs, a szokás és az egész bonyolult közösségi és tudati apparátus, amely az embert rábírná, hogy önként vállalja az együttéléssel járó terheket, kötelességeket. Nem is lehet olyan fejlődés, amely automatikusan új rendet állít a hétköznapiak, a részek összefogásának eddigi rendszere helyébe, hisz az automatizmus csak a meglévő rendet tarthatja fenn, sőt az automatizmus megbomlása sem teremt önmagában újat, ellenkezőleg, az egyedek s akár az egész társadalom pusztulásához is vezethet, ha a hétköznapiakat és az egyedeket összefogó mechanizmus helyébe nem tud újat állítani. Persze, a társadalmat összetartó és működésben tartó automatizmus egész jellege és minden mozzanata függ az anyagi javakban, az emberek életmódjában, tudatában elért fejlődés fokától, és ebben, a marxizmus szerint, a legfőbb meghatározó tényező, amelytől minden más függ, a termelőerők fejlettségi foka, tehát az is eleve meghatározott, hogy a régi automatizmus helyébe mi állítható. A lényeg azonban marad: automatikusan semmi új nem jöhet létre, az egyedeknek a meglévő automatizmuson felül kell összefogniuk, a megszokott hétköznapiakból kell kilépniük, hogy a hétköznapiak és az emberi kapcsolatok addigi automatizmusa helyébe újat állíthassanak.

Oroszországban a régi automatizmus megbomlását a háború hozta meg, méghozzá három formában is: megzavarta a régi rendet, felszínre hozta annak minden gyengeségét, és szakadatlanul növelte az elégedetlenséget. A régi rend megbomlott már azzal, hogy 15 millió embert fegyverbe szólítottak, és a hétköznapiakban elvesző egyedekből egyformán érző és gondolkodó tömeget hoztak létre, és ennek a hatalmas tömegnek a kivonásával a termelésből a többi százmillió hétköznapiját is megváltoztatták. A régi rend gyengeségei felszínre törtek, mert a termelés és a közlekedés elmaradottsága, az államapparátus primitívizmusa, a szervezés és a vezetés tehetetlensége közvetlenül veszélyeztette milliók létét, a katonaság és a háttország ellátását egyaránt. És a kettő együtt az elégedetlenség szakadatlan növekedésének forrása lett, oda vezetett, hogy állandóan nőtt az elégedetlenség a háborúval, amely a katonák és nemcsak a katonák életét fenyegette, értelmetlen áldozatokra kényszerítette őket; a rendszerrel, amely a háborút folytatja, de viszont lassú éhhalálra ítéli a tömegeket. És már adva is volt a forradalmi helyzet: a tömegek nem tudtak és nem

akartak a régi szerint élni, mert az halálra, nélkülözésekre, mind nehezebb körülmények elviselésére ítélte őket, és az elnyomók nem tudtak a régi szerint uralkodni, mert érezték, látták, tudták, hogy a háború folytatása, a rendszer fenntartása stb. érdekében hatékonyabb, jobb szervezésre, apparátusra van szükség.

Lenin fölismerete ezt a helyzetet, bár elméletileg még nem dolgozta fel teljes mivoltában. A két leglényegesebb elem azonban már kerek és megfogalmazott formában jelentkezik: 1. automatikus fejlődés nincs, tehát a legnagyobb butaság arra várni, hogy a kapitalizmus automatikusan átnő a szocializmusba, és 2.: a történelemcsinálásnak, az új megteremtésének fő eszköze a proletariátus pártja. Az utóbbival kapcsolatos, legapróbb részletekig kidolgozott elméleti és gyakorlati koncepcióját Lenin már a bolsevik párt megalakulása körül folytatott vitákban kialakította, és a későbbi vitákban — köztük a Rosa Luxemburggal folytatott vitában — meg is védte. Eszerint: nemcsak hogy automatikusan bekövetkező új nincs (nincs olyan fejlődés, amely önmagától, belső törvényszerűségeinek következtében, azok logikája folytán — bármit csinálnak is az emberek — elvisz az újhoz; a fejlődéshez, az újhoz emberek kellene, akik maguk csinálják a történelmet), de nincs olyan automatizmus sem, amely önmagától, objektív társadalmi helyzetükből, osztályadottságaikból kifolyólag megtanítja az embereket arra, hogyan csinálják a történelmet, mit kell tenniük, mit követel meg osztályérdekük, hogyan kell eljutniok a régi megdöntéséig, és mit kell a régi helyébe állítaniok. (Sőt még ő maga is hajlamos volt a marxizmusban a kérlelhetetlen és föltartóztathatatlan fejlődés emberi akarattól független törvényszerűségeit látni, és másris a legapróbb részletekig kidolgozta: a proletariátus nem válik önmagától, a gazdasági törvények hatására képessé a világ megváltoztatására.)

A világ tehát nem önmagától — valamilyen isteni vagy más fatalisztikus elrendelésből — változik, hanem megváltoztatható, mert benne minden, ami az emberekhez fűződik, emberek műve, és a feladat az, hogy megváltoztassuk. Ki vállalkozik e feladat megoldására? Erre a kérdésre a választ már Marx megadta: a proletariátus. Először is azért, mert a proletariátust fűzi a legkevesebb kapocs a meglévő világhoz, tehát a legkevésbé érdeke, hogy ez a világ ne változzon meg. A proletárok csak bilincseiket veszíthetik el — hangzik a Kommunista Kiáltvány klasszikus megállapítása. A többi ok elemzése is benne van a Kommunista Kiáltványban: a proletariátus az egyetlen osztály a burzsoáziával szemben, amelynek erejét a nagyipar fejlődése szakadatlanul növeli. Mind nagyobb tömegekben tömöríti, vagyis megteremti a technikai föltételeket ahhoz, hogy az egyedre széteső osztályokkal szemben a proletariátus rögtön mint tömeg léphessen fel, s tömegével befolyásolja a társadalmi mozgásokat. Emellett a proletariátust a nagyipar fejlődése megtanítja érdekeire, megedzi, harci tapasztalatokkal fegyverzi föl, megtanítja a szervezkedésre. A proletariátus tehát vállalkozhat a világ megváltoztatására — objektíve: mert nem érdeke a változatlan világ és szubjektíve: mert megvannak a föltételei arra, hogy történelmet formáljon, a hétköznapi automatizmusból

kiszakadó, a harc kockázatát vállaló tömeggé forrjon. Ám a munkásosztálynak nem minden része van az öntudatnak ugyanazon a fokán. „A kommunisták a többi proletár párttól csak abban különböznek, hogy egyrészt a proletárok különböző nemzeti harcaiban az egész proletariátus közös, nemzetiségtől független érdekeit hangsúlyozzák és érvényesítik, másrészt abban, hogy a proletariátus és a burzsoázia között folyó harc fejlődésének különböző fokozatai során mindig az összmozgalom érdekeit képviselik” — áll a Kommunista Kiáltványban.

Az elméletileg már Marxnál is világos tételekből Leninnek kellett kikovácsolnia a világ megváltoztatásának konkrét fegyverét, a Pártot. Előbb azonban elméletben és gyakorlatban tisztáznia kellett néhány dolgot. Először: éppúgy, mint ahogy nincs automatikus fejlődés, az sincs automatikusan szavatolva, hogy a proletariátus osztálytudata kialakul, a társadalmi és gazdasági helyzet nem hozza létre önmagától az osztálytudatot, még csak a világ megváltoztatása szükségességének tudatát sem. Ezt a tudatot ki kell alakítani, sőt — a munkásarisztokrácia létrejöttén és a munkáspártok opportunizmusán okulva — ki is kell harcolni. Szükség van tehát az osztálytudat birtokában levő emberek tudatos, kitartó tevékenységére. Másodszor: a világ megváltoztatásához nem elegendő a gazdasági és társadalmi helyzet teremtette, az osztálytudattal tudatosan létrehozott és táplált elégedetlenség, hanem tudatos emberi akcióval meg kell adni a célt, ki kell dolgozni a cél elérésének útját, módját, a harc eszközeit, mert semmi sincs önmagától. Harmadszor: a kialakult öntudat, a megtalált cél, kialakult harci módszerek sem elegendőek, szükség van arra is, hogy a harcra vállalkozó emberek ne hátráljanak meg a nehézségek, a meglévő világot védő erőszakapparátus csapásainak hatására, de ne is essenek vissza az egyedi lét, a társadalmi tettől független hétköznapiakba, hanem áldozatoktól, a viszontagságok vállalásától és a magánélet apró kényelmeiről való lemondástól se riadjanak vissza, minden társadalmi és egyedi akadálytól függetlenül tudatosan, szervezeten és fegyelmetten teljesítsék feladataikat, amelyeket az adott helyzet és a proletariátus osztálytudata alapján tudatosan, közösen határoztak meg.

A proletariátus osztálytudatát tudatos szervezéssel megteremtő, a célt megadó, a harc módszereit kialakító, az ily módon megalált feladatokat szervezeten, fegyelmetten, az egyedi létbe és a hétköznapiakba való visszaesés veszélye nélkül teljesítő emberek összessége a Párt. Ezt kellett a szervezkedés legapróbb részleteire is kiterjedő elméleti tisztázással, elméleti vitákkal és aprólékos szervezőmunkával létrehozni. De amikor létrejött, a történelemcsinálás addig ismeretlen eszközét ismerhették meg benne. Addig is a tömegek formálták a történelmet, de ennek a történelemformálásnak a hordozói, az egyedeket összefogó automatizmus letéteményesei — a hétköznapi megszervezésének addigi formái — állam, hadsereg stb. voltak, vagy pedig a tömeg elemi erővel fellobbanó és lelohadó mozgása, ám a középpontban látszólag mindig egy-egy nagy egyéniség állt. Lenin hozta először létre a történelem formálására tudatosan vállalkozó emberek közösségét, a Pártot, s egyúttal a jövő kommunista társadalmának előfutárát: azt

a közösséget, amely tudatosan csinálja a történelmet, tudatosan szervezi az emberek közötti viszonyt, amelynek tagjai nem kényszerből, hanem öntudatos fejelemből vállalják a közösséggel együtt járó kötelezettségeket.

Az, amit Lenin hazatérésekor, a nagy viták korában még a bolsevikok többségét is meghökkentve mondott, most már így foglalható össze: adva van az elnyomottakat és elnyomókat egyaránt megmozgató, a régi megszokottságot felkavaró társadalmi válság, és adva van a tudatos közösség, amely tudja, mit kell ebből kihozni, fegyelmezetten vállalja az ezzel járó feladatokat, győzhet tehát a forradalom, bármi mást mond is a gazdasági determinizmus vagy az adott világ inerciója. A forradalom győzött, a történelem új irányt vett, a gyakorlat igazolta a történelemcsinálás titkának olyan nehezen, olyan sok vitában megszületett megfejtését.

A SZOCIALIZMUSÉRT VIVOTT HARC NEM ÉR VÉGET

Azóta ötven év múltott el, de a fél évszázad minden éve, minden eseménye Lenint igazolta, még hozzá két fronton is: a forradalom és a szocializmus építésének frontján egyaránt. Az elmúlt ötven év valamennyi forradalma igazolta Lenint: a világ megváltoztatható, a forradalom győzhet, bármilyen kilátástalannak is látszik a helyzet, ha ahhoz megvan két föltétel: az egyedi lét és a hétköznapok automatizmusát megbolygató társadalmi válság és a következetes forradalmárok céltudatos csoportja, amely öntudatot, célt, szervezethez, a változtatás akaratát viszi ebbe a válságba, és amelynek tagjai semmivel sem törődve, ha kell, életüket is áldozva, vállalják az ezzel járó terheket.

A forradalom győzelméhez szükséges föltételeket leggyakrabban a háború teremtette meg. A háború ugyanis önmagában a megszokott rend, a kialakult egyedi és hétköznapi automatizmus olyan megbomlása, hogy nagyon alkalmas olyan körülmények megteremtéséhez, amelyekben az elnyomottak nem tudnak a régi módon élni és az elnyomók a régi módon uralkodni. Leegyszerűsítve azonban a lenini igazságot, ha azt mondanánk, hogy egyedül a háború teremtheti meg ezeket a föltételeket. Igaz, hogy a munkásosztály jólétének emelkedése, a kapitalizmus egész mechanizmusa — amely minden eddigi rendszernél jobban a meglévő adottságokhoz köti a munkásokat, tehát lefog mindent, ami a rendszer határain túlmutat — megérlelte a kételyt, amelyet József Attila így fogalmazott meg: „A proletároknak csak rendkívüli történelmi körülmények között nincs láncakon kívül veszténivalójuk — általában azonban van veszténivalójuk: az életük. Amíg a proletárok, akik elvégre emberek, életét tőlük idegen erő (például háború) nem veti kockára, addig ők maguk eszmények kedvéért nemigen kockáztatják, márpedig a szocialista társadalom alig lehet számukra, a zöm számára több ideálnál.” De azért semmiképpen sem állíthatjuk, hogy csak a háború bonthatja meg a hétköznapok automatizmusát, csak a háború teszi szükségessé és lehetségessé az automatizmus addigi

rendjének felborítását és az új rend megteremtését. Tanulságos ebből a szempontból a kubai forradalom, amely meghatározott nemzetközi körülmények között ugyan, de nem háborúból nőtt ki. Tényleg csak egy maroknyi forradalmár indította el, és Che Guevarra naplójának tanúsága szerint a gerilla sohasem jelentett tényleges erőt. A gerilla azonban megteremtette a harc lehetőségének reményét — csak néhány embernek kellett vállalnia a halál kockázatát ahhoz, hogy támogatóikra, védelmükre, felfegyverzésükre már sokan vállalkozzanak, és lehetségesnek, nem kilátástalannak lássák a harcot —, és ezzel erjesztője lehetett a falun és városon megindult mozgolódásnak; ezenkívül az a tény, hogy nem tudták letörni, a mind kegyetlenebb megtorlások, kitelepítések stb. hullámát indította el, és ezzel maga a rendszer — részben megmutatva gyengeségét, részben mind nagyobb tömegeket hangolva maga ellen — teremtett olyan helyzetet, amikor mindenkinél napról napra erősebb lett a vágy: legyen ennek már vége.

Téves lenne tehát azt a szabályt állítani fel, hogy csak a háború teremthet olyan helyzetet, amikor az elnyomottak nem tudnak a régi módon élni, az elnyomók a régi módon uralkodni, és ezért vállalják a régi rend megváltoztatásának kockázatát. Lenin elmélete és gyakorlata inkább arra tanít bennünket, hogy a forradalmi helyzet bármikor beállhat, nem kell és nem lehet várni arra, hogy a fejlődés automatikusan megteremtse ezt a helyzetet, hanem az igazi lenini pártnak szakadatlanul azon kell dolgoznia, hogy ez a helyzet előálljon, és fel kell készülnie arra, hogy ezt a helyzetet kihasználja, irányt adjon a tömegeknek, megadja azt a lendületet, amely át tud törni a régi kereteken, és új irányt tud adni a történelemnek.

Külön elemzést kíván, ezért itt csak utalunk rá: a franciaországi események 1968 nyarán azt mutatták, hogy milyen nehéz megmaradni egy ilyen értelemben vett lenini pártnak. Franciaországban ugyanis 1968 májusában és júniusában olyan forradalmi helyzet állott elő, amilyenre az első világháború befejezése óta nem volt példa egyetlen fejlett országban sem, amely teljesen megbénította a rendszert. Ebben a helyzetben azonban a Francia KP nemcsak hogy nem tudott mit kezdeni a kialakult forradalmi válsággal, hanem éppúgy félt tőle, éppúgy igyekezett minél előbb leszűkíteni, mindvégig a rendszer keretein belül tartani, mint bármelyik polgári párt, mint a reakció, és a vezetést teljesen átengedte azoknak a fiatalokból álló szélsőbaloldali csoportoknak, amelyek, fittyet hányva a lenini követelményeknek, pillanatnyi és egyszerre lelohadó felbuzdulásból, ködös elképzelésekkel, a minimális egység biztosítása nélkül, csak azért álltak az elre, mert nem volt igazi lenini erő, amely ezt a feladatot vállalni tudta volna. Ennek a következménye lett az, hogy Nyugat-Európában az első világháború óta egyedülálló, ki tudja, mikor megismétlődő helyzet baloldali fordulat helyett rögtön hatással a kommunista mandátumok számát csökkentette, később, a válság lezárása pedig De Gaulle helyébe egy kicsinyesebb és lényegesen jobboldalibb rendszert állított.

A francia példa mindenképpen azt bizonyítja, hogy mennyire időszerű a lenini tanítás, mennyire nehéz a gyakorlatban alkalmazni a történelemcsinálás lenini módszerét, mert ehhez nem kevesebb kell,

mint lenini párt, amint a történelemcsinálás igazi szubjektuma, amely a tömegeket — a párt fegyelmezetten összefogott, cselekvő tömegét, a párttagokat és az irányt és célt kapott, párton kívüli tömegeket — és a történelemcsinálás tudatos tevékenységét egyesíti önmagában.

Másrészt hivatkozhatnánk a mi példánkra, a jugoszláv példára, amely azt mutatja, hogy mennyire időszerű a lenini tanítás a szocialista forradalom győzelme után is, mennyire nehéz és bonyolult földadat megőrizni a lenini pártot, a történelemcsinálás tudatosan aktív tényezőjét. Ezekre a nehézségekre már Lenin felfigyelt, mindjárt az októberi forradalom győzelme után. A forradalom ugyanis olyan körülményeket jelent, amelyekben minden percben tudatosan dönteni, állást foglalni, választani kell, tehát a siker minden percben, minden alkalommal attól függ, milyen ez a tudatos döntés, és a tudatos elem mennyire tudja megnyerni számára a tömegeket. A lenini párt tulajdonképpen ilyen rendkívüli körülmények között alakult ki, tehát nem is arról van szó, hogy megállta helyét ezek között a körülmények között, hanem arról, hogy a körülmények hozták létre, és csak azzal vált lenini párttá, hogy a helyzet magaslatán állott. A forradalom győzelme után azonban ismét visszatértek a hétköznapok, amikor a minden percben hozandó döntést, választást — amely mindvégig az emberi történelem, minden emberi tevékenység velejárója, hisz az ember tudatos lény — megkönnyíti egy bizonyos automatizmus, leegyszerűsítik a kialakult szabályok, amelyek a választást feleslegessé teszik, a kialakult klisék, amelyek a döntést helyettesítik.

Lenin világosan látta, hogy az új helyzetben két veszély fenyegeti a lenini pártot. Egyik az ellenőrizetlen, automatikus, tudatos emberi irányítás alól kicsúszó társadalmi mozgás veszélye, vagyis az, hogy a tudatos elem ismét kimarad a történelemcsinálásból, az emberek közötti viszony ismét egy látszólag automatikusan ható, elidegenült formában alakul, mint a lenini párt létrehozása előtt. És a másik veszély: a bürokratizálódás, ami témánkat illetően azt jelenti, hogy a történelem tudatos irányítása látszattá válik. Külsőleg továbbra is tudatos marad — a terv, a tudatosan kitűzött célok, azok elérésére tudatosan megszervezett emberi tevékenység révén —, valójában azonban ennek a tudatos tevékenységnek a hordozója többé már nem a párt, hanem annak vezetői, éppen egy ember, akiben ez az egész tudatosság megtestesül, vagyis a párt létezése ellenére a régi helyzet áll elő, csak a vezetők tevékenykednek tudatosan, a párt csak ezeknek a tudatos döntéseknek a transzmissziója lesz. Tehát nem a történelemcsinálás évezredes módja változik meg, hanem a transzmissziók száma bővül. Ezzel már adva is van a veszély, hogy a párt az ellentétébe csapjon át: a történelmet tudatosan csináló élcsapatból vakon engedelmessé gépezet lesz, és fegyelme, szervezettsége voltaképpen csak szörnyűbbé teszi a történelem mechanizmusát, amely a tudatos tevékenységnek vak engedelmességgé váló átalakítása után lényegében nem különbözik a történelemcsinálás régi mechanizmusától: nem a tudatos emberi közösség szakadatlan gazdagodása, hanem az emberi kapcsolatokból elidegenült formában kinőtt vak hatalom az emberekkel szemben.

A sajátos körülmények folytán mi csak később kerültünk szembe

ezzel a problémával. Ugyanis még sokáig a forradalom után is olyanok voltak a körülmények, hogy az állami és egyéb mechanizmus helyett tudatosan meghozott döntéseket kívántak, a tömegek tudatos tevékenységét tették szükségessé, hogy a párt ne váljon egyszerű végrehajtóvá, hanem megmaradjon a tudatos emberi tevékenység hordozójának. A népfelszabadító harc győzelme után következtek az új társadalom megteremtésének teendői; 1948-ban a szakítás Sztálinnal, ami nem is egyszerű választás volt minden párttag számára, hanem vivódással, tudatos állásfoglalással kísért választás; 1950-ben az öngazgatás bevezetése és a tömegek tudatos tevékenységének megalapozása. Csak az öngazgatás legoptimistább korszakának letűnt, a gazdasági és egyéb nehézségek jelentkezése vetette fel igazi mivoltában a dilemmát: a történelemcsinálást most már az öngazgatói társadalom automatizmusára lehet-e bízni? Itt még aránylag könnyű volt kimondani a nemet. Sokkal nehezebb azonban a gyakorlatban, mindenütt és minden pillanatban megoldani az igazán lenini feladatot: hogyan tehetjük tényleg tudatosan aktív élcsapattá, a hétköznapokon felülemelkedő, a történelemcsinálásban tudatosan és tevékenyen részt vevő, az automatizmusmal és a vak engedelmisséggel egyaránt szakító, mégis szervezeten, fegyelmезetten, nem szétforgácsolt egyedként, hanem a többi egyeddel egybeforrva tevékenykedő emberek közösségévé a pártot.

Az átszervezés csak a szervezeti megoldásokat kínálta fel — a vezetés helyett a szervezeteket állítani a tevékenység súlypontjába. Az igazi megoldás azonban magába foglalja a koncepciókat éppúgy, mint a szervezet tagjainak állandó formálását. Éppúgy, mint ahogy a szocialista forradalom is bármely pillanatban elakadhat, a párt is bármely pillanatban megszűnhet a történelemcsinálás szubjektuma lenni. Vagy azért, mert nincsenek koncepciói a történelemcsinálás új helyzetében — tehát nem tudja, mit kell tudatosan tennie —, vagy azért, mert tudatos tevékenységét a vak engedelmisség, az elemi erőkel sodródás, az egyedi létben, a hétköznapokban elvesző automatizmus váltja fel.

A lenini párt nincs egyszer és mindenkorra megadva, hanem minden pillanatban létre kell hozni, mert csak ott és addig létezik, amíg tényleg a történelem tudatos formálójá, az emberi viszonyokat az ember tudatos uralma alá kényszerítő, eljövendő kommunista közösség előhírnöke. Erre kell emlékeztetni Lenin születésének 100. évfordulójával kapcsolatban, ennek a nagy feladatnak a teljesítését kell megtanulnunk Lenintől.